

СИСТЕМА ТВОРЧИХ ВПРАВ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ РІДНОЇ МОВИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті кандидата педагогічних наук доц. Полевікової О.Б. – представника наукової школи проф. Голобородько Є.П. – обґрунтовано вибір та актуальність теми дисертаційної роботи, пов'язаної із системою творчих вправ як засобу мотиваційного забезпечення процесу вивчення рідної мови молодшими школярами; розглянуто низку питань, присвячених висвітленню в сучасній лінгводидактичній літературі стану роботи над досліджуваними фактами мови та мотиваційною сферою учнів початкових класів.

Мотиваційне забезпечення процесу навчання рідної мови сьогодні є суспільно важливою справою, пріоритетною метою нової освітньої філософії.

Як засвідчує аналіз літературних джерел, питання впливу системи творчих вправ на розвиток мотивації вивчення молодшими школярами рідної мови ще не було предметом спеціального дослідження, хоча більшість науковців розглядає творчу діяльність учнів як вирішальний фактор розвитку мотивації. Лінгводидактичний аспект роботи над творчими вправами передбачався у зв'язку з розв'язанням проблем розвитку зв'язного мовлення учнів (А.Богущ, Л.Варзацька, М.Вашуленко, Г.Городілова, Г.Іваницька, Г.Коваль, Т.Ладигенська, В.Капінос, В.Мельничайко, Н.Сентюріна, І.Синиця, М.Стельмахович, О.Хорошковська); лінгвістичного аналізу художнього тексту (І.Ковалик, М.Крупа, В.Мельничайко, І.Чередниченко та ін.); словесної творчості (В.Данилов, В.Добромислов, В.Масальський, С.Редозубов, О.Савченко, О.Сухомлинський, К.Чуковський). Тим часом із цією проблемою тісно пов'язано чимало практичних питань педагогіки, зокрема таких, як формування у дітей позитивного ставлення до навчальної діяльності, до учнівських обов'язків, котрі можна звести до одного: як викликати в учнів бажання вчитися, прагнення набувати знання, уміння, навички, іншими словами, як розвивати повноцінні мотиви навчання, а відтак дослідження зазначеного питання є **актуальним**. Воно зумовлене: 1) сучасними тенденціями розвитку лінгвістики та психолінгвістики щодо мотиваційного забезпечення

навчання рідної мови; 2) потребою залучення молодших школярів до творчої діяльності; 3) існуючими у навчальному процесі суперечностями між змістом навчальних планів і програм і реальними розумовими можливостями кожного учня; вимогами вчителів і психологічними та фізичними здатностями учнів; процесами навчання і розвитку; засвоюваними теоретичними знаннями і практичними вміннями; досягнутим рівнем знань і новими знаннями; 4) відсутністю спеціальної систематичної роботи над творчими вправами у практиці навчання рідній мові молодших школярів, що спонукало нас звернутися до теми „Система творчих вправ як засіб розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів”.

Мета дослідження: розробити систему творчих вправ з мови і мовлення, створити методику роботи над творчими вправами, апробувати і експериментально перевірити її вплив на мотивацію вивчення школярами рідної мови у початкових класах загальноосвітніх шкіл.

«Огляд психологічних теорій мотивації з найдавніших часів до наших днів дозволяє констатувати, що численність мотиваційних концепцій (тільки в закордонній психології їх нараховується близько 50) привела до неоднозначності у вирішенні майже усіх проблем, пов'язаних з мотивами і мотивацією.

Навчальна мотивація як один з різновидів мотивації несе в собі ті ж дискусійні проблеми, що й мотивація як загальнопсихологічна категорія, її педагогічне вирішення залежить від психологічної мотиваційної концепції, на яку вона спирається. Кожна з цих концепцій несе в собі щось раціональне, чим можна було б скористатися, тобто їх знання – підґрунтя для педагогічних роздумів і пошуків [1, с.223]» - ці висновки нашого наукового керівника, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України, академіка Української академії акмеологічних наук, Міжнародної слов'янської академії освіти ім.Я.А.Коменського, Академії педагогічних і соціальних наук, професора кафедри педагогіки та психології Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (м.Херсон)

Є.П.Голобородько спонукали нас до наукових розвідок у зазначеному контексті.

У педагогічному розв'язанні проблеми навчальної мотивації, яка перебуває у нерозривному взаємозв'язку з мотивацією як загальнопсихологічною категорією, ми керувалися діяльнісним підходом, поширеним у науці (Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, І. Зимня, Є. Ільїн, О. Леонт'єв, А. Лурія, А. Маркова, М. Матюхіна, А. Реан, С. Рубінштейн та ін.), де діяльність розглядається як специфічний вид людської активності, спрямований на пізнання, творче перетворення, удосконалення навколишнього світу. Мотивація – процес зміни станів та стосунків особистості – ґрунтується на мотивах, під якими розуміються конкретні спонукання, причини, що примушують особистість діяти, робити вчинки. Навчальний мотив визначено як ставлення учня до предмета власної діяльності, спрямованість на цю діяльність. У ролі мотивів виступають у взаємозв'язку потреби та інтереси, прагнення та емоції, установки та ідеали. Отже, мотиви – надто складні утворення, що уявляються як динамічні системи, у яких відбувається аналіз та оцінювання альтернатив, вибір та прийняття рішень. Проаналізовано мотиви, що діють у системі навчання, описані в науково-методичній літературі (Ю.Бабанський, В.Давидов, А.Дусавицький, Т.Лях, І.Підласий, О.Чувалова, Г.Щукіна та ін.). Розглянуто мотиви вивчення рідної мови в основній школі, які були предметом уваги таких дослідників, як Н.Бабич, П.Білоусенко, Д.Богоявленський, Є.Голобородько, Т.Донченко, К.Ушинський, та у початковій ланці, де питання мотиваційного забезпечення навчального процесу посідає чинне місце у працях Н.Бібік, М.Вашуленка, Т.Коршун, О.Малихіної, А.Маркової, М.Матюхіної, О.Митника, О.Савченко, Л.Скуратівського, В.Сухомлинського та ін. Науковці наголошують на необхідності зацікавити учнів новим матеріалом, створити проблемну ситуацію, підібрати раціональний рівень труднощів завдань, чітко орієнтуватися на практичну значущість кінцевого результату, забезпечувати позитивне емоційне тло уроків мови, вдало застосовувати форми заохочення, урізноманітнювати дидактичний матеріал з

метою збудження і підтримки інтересу до знань. Така робота ґрунтується на загальнодидактичних принципах, які зумовлюють доцільний вибір методів і прийомів навчання, забезпечують належний рівень засвоєння змісту шкільного курсу мови, формування комунікативних умінь і навичок, характер взаємодії вчителя і учнів. Окрім загальнодидактичних (науковість, системність, послідовність, свідомість навчання тощо), ми спиралися і на методичні принципи, зокрема на взаємозв'язок елементів мовної теорії з функціонуванням її явищ у мовленні (Г.Донська), інтеграцію різнорівневих мовних засобів (М.Рожественський), розвиток чуття мови (Л.Федоренко). Нами виокремлено принцип мотиваційного забезпечення навчального процесу, доцільність якого визнають такі вчені, як М.Богданович, О.Гребенюк, М.Данилов, І.Лернер, М.Махмутов, О.Савченко, М.Скаткін та ін. Цей принцип регулює мотиваційний аспект навчання, орієнтуючи педагога на активну позицію учня, його природну допитливість, емоційність, інтелектуальний потенціал, самооцінку, роль у колективі, співпрацю між усіма учасниками навчального процесу, відмову від авторитарного спілкування, усебічну підтримку розумових і вольових зусиль дитини.

У дисертації аналізуються різні підходи до класифікації вправ О.Біляєва, Н.Будної, М.Варзацької, М.Вашуленка, Є.Голобородько, О.Малихіної, В.Мельничайка, Г.Михайловської, М.Наумчук, В.Онищука, М.Пентилюк, М.Рожило, Л.Федоренко та ін. Для нас важливо, що відомі фахівці (М.Баранов, О.Біляєв, Д.Богоявленський, Г.Граник, С.Бондаренко, Л.Концева, Т.Ладиженська, В.Мельничайко, О.Малихіна, М.Разумовська, Л.Федоренко) відносять до творчих вправ, окрім творів, і перекази, і складання таблиць, схем, алгоритмів, опорних конспектів, і деякі види диктантів, розрізняючи творчі вправи за дидактичною метою, ступенем самостійності учнів, рівнем творчості. Як мотиваційний чинник розглядається позитивний емоційний супровід процесу вивчення рідної мови учнями 1 – 4 класів.

Орієнтиром у розробці власної системи творчих вправ стали особливості учнівського мовлення: активне використання учнями тієї чи іншої мовної

одиниці; правильна побудова граматичних конструкцій; застосування мовних одиниць відповідно до їх семантичних властивостей; доцільне вживання мовних засобів у тому чи іншому контексті; стильова диференціація мовлення. Для нашого дослідження найбільш прийнятною є класифікація творчих вправ В.Я.Мельничайка, а також ті вправи, що склали навчально-методичне забезпечення сучасних підручників рідної мови для початкової школи (М.Білецька, Л.Варзацька, М.Вашуленко, В.Колесніченко, О.Мельничайко, К.Прищеп, Н.Скрипченко, Л.Скуратівський, О.Хорошковська). З опорою на них укладено власну систему творчих вправ. Основа їх класифікації – елементи змісту мовної освіти: розвиток мовлення учнів і формування певного кола знань про мову і мовленнєві уміння. У зв'язку з цим творчі вправи розподілено на дві групи: комунікативні (їх мета – удосконалення видів мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння, говоріння, читання і письмо) та фонетико-граматичні, що мають на меті формування у школярів знань про одиниці різних мовних рівнів: тексту, речення, слова, звука, букви. Соціокультурна змістова лінія в розробленій нами методиці реалізується доборою мовного матеріалу, що відбиває особливості матеріальної й духовної культури українського народу, діяльнісна – формуванням практичних умінь і навичок в результаті виконання творчих вправ. Усі вправи цілеспрямовані, наступні спираються на попередні й підносять дітей на новий рівень оволодіння мовою, тобто становлять цілісну систему і відповідають таким вимогам: розвиток і закріплення різних якостей знань і умінь (повнота, міцність, усвідомлення, гнучкість); забезпечуваність достатньою повторюваністю вправ за видами і кількістю протягом вивчення всієї теми; економна форма пред'явлення, коли до одного запису, малюнка, об'єкта можна сформулювати кілька тренувальних завдань; наявність різних форм керівництва роботою учнів залежно від ступеня засвоєння ними матеріалу (опора на зразок, таблицю, поопераційне коментування, контроль кінцевих результатів тощо). Методика роботи над творчими вправами ґрунтується на сучасних досягненнях фонетики і фонології, графіки і орфографії, орфоєпії і лексикології, словотвору, морфології і синтаксису.

Оскільки навчальна діяльність полімотивована, під час констатувального експерименту ми враховували такі групи мотивів, що визначають спрямованість особистості: широкі соціальні (обов'язок і відповідальність перед суспільством, класом, учителем, батьками; попереднє професійне самовизначення; аспекти самовдосконалення); особистісні (прагнення одержати схвалення, гарні оцінки (мотивація благополуччя), бажання бути першим учнем, посісти гідне місце серед товаришів (престижна мотивація)); мотиви запобігання неприємностей і навчально-пізнавальні, пов'язані зі змістом (нові факти, знання, способи дій, суть явищ тощо) і процесом вивчення рідної мови молодшими школярами (прагнення інтелектуальної активності, подолання труднощів, досягнення мети). До кінця молодшого шкільного віку, як свідчить констатувальний експеримент, не відбувається істотних зрушень у розвитку навчальної мотивації. Причому мотивація до процесу вивчення рідної мови дещо знижується (з 15,2% у I класі до 13,2% у IV). Ця обставина перешкоджає подальшому освоєнню навчальної діяльності та суперечить природному шляху розвитку пізнавальних потреб й інтересів у дитячому віці. Підтвердились спостереження відомих учених (Л.Варзацька, М.Вашуленко, О.Мельничайко, Л.Скуратівський) відносно того, що учні 3 і 4 класів не люблять списувати з дошки тексти без творчих завдань, дослівно переказувати прочитане, вивчати напам'ять значну кількість правил і навіть віршів. І навпаки, інтерес до виконуваних завдань зростає, якщо вони мають творчий характер, дають можливість виявити власну ініціативу, творчість, самостійність. Отже, для формування повноцінної навчальної мотивації в молодших школярів необхідна цілеспрямована, спеціально організована робота. Навчально-пізнавальні мотиви, пов'язані з внутрішнім змістом і процесом навчання, формуються тільки в ході активної діяльності.

Таким чином, опрацювання й аналіз теоретичних засад дослідження (лінгвістичних, психологічних, лінгводидактичних), дванадцятирічний досвід роботи вчителем початкових класів, а також одержані результати констатувального експерименту підтвердили необхідність створення

експериментальної системи творчих вправ і методики роботи над ними з метою з'ясування їх впливу на розвиток мотивації молодших школярів до вивчення рідної мови.

Вихідними положеннями, що покладені в основу експериментально-дослідної методики, є: організація навчання як пізнання, тобто оптимальне поєднання репродуктивної діяльності з творчою, продуктивною, бо саме вона дозволяє людині реалізовувати свій фізичний та духовний потенціал, швидко та адекватно адаптуватися у навколишньому середовищі та змінювати його разом із перетворенням власної особистості; використання резервів формування мотиваційної сфери навчання учнів молодшого шкільного віку, залучення школярів до вивчення рідної мови, спираючись на їхні потреби, що породжує позитивні емоції: задоволення, радість від успіху. Повторення відповідної ситуації зумовлює появу в дітей нової потреби в діяльності, що породжує приємні переживання. Тим самим у загальну мотивацію учнів може бути включено новий стійкий мотив до такої діяльності. Що молодші учні, то значнішою мірою формування дієвості як першого ступеня навчально-пізнавального мотиву залежить від обов'язковості ситуації та контролю вчителя; мовленнєва творчість як результат оволодіння вмінням виконувати творчі вправи дозволяє дитині оволодіти мовою, формувати і передавати власну думку, людські почуття, свій внутрішній світ.

Із урахуванням визначених вихідних положень було розроблено експериментальну програму, зміст якої диференційовано на три взаємопов'язані частини: аспекти роботи за програмою з рідної мови відповідно до навчання за класами; види творчих вправ, що застосовувалися на етапах дослідно-експериментального навчання та їх дидактична мета. Дослідно-експериментальне навчання здійснювалося у чотири етапи: ознайомлювальний (1 клас), навчально-аналітичний (2 клас), формуючий (3 клас), систематизуючо-контролювальний (4 клас), що знайшло відображення у розробці лінгводидактичної моделі роботи над системою творчих вправ як засобу розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів.

Визначивши її основні складові, ми перейшли до безпосереднього здійснення формуючого експерименту.

Важлива дидактична мета творчих вправ – формування в учнів умінь швидко, чітко і правильно розв’язувати життєві проблеми, застосовувати надбані знання і навички. На відміну від тренувальних завдань, для творчих вправ не передбачається готовий матеріал. Його потрібно знайти, придумати, створити. Завдання можуть мати різний зміст, але їх поєднує спільна ознака – творче вирішення. Пропонуються вправи в такій послідовності, щоб труднощі нарощувалися поступово. Виконуються вправи спочатку усно, потім письмово. На заключному етапі формування умінь і навичок формулюється завдання, що створює проблемну ситуацію і має практичне значення. У вправах, котрі передбачають самостійне створення текстів, значна увага приділяється встановленню взаємозв’язків між темою висловлювання, типом, стилем мовлення; між темою, метою висловлювання і найбільш доцільними мовними засобами; між мікротемами і планом викладу думок, композицією тексту. Проводячи роботу з розвитку мовлення, ми заохочували дітей до словесної творчості, використовували можливості позакласної роботи. На початку вивчення теми інформували учнів про те, чого вони повинні навчитися, які форми роботи і перевірки знань можуть бути використані, пропонували повну програму дій з варіантами вибору. Допомогали ставити перед собою реальні цілі, бути відповідальними за досягнення і недоліки, бачити взаємозв’язок між власними зусиллями і результатами праці. Після виконання вправ учні розповідали, що було особливо важко, і як вони з цим справлялися. Намагалися також зробити ситуацію успіху досяжною, обирати такі вправи, під час виконання яких учні частіше досягають успіхів, ніж невдач. Процес експериментального навчання узгоджувався з інтересами дітей. Навчальний матеріал уключався в „картину світу” учня, пов’язувався з його повсякденним життєвим досвідом. Використовувалися всі можливості навчального матеріалу для розвитку допитливості учнів. Усе, що підвищує допитливість, було включене в урок: нові незвичайні факти і погляд на події, яскраве наочне

приладдя. У дисертації наведено зразки творчих вправ, які використовувалися для роботи в групах. Радість і задоволення, досягнуті в роботі над творчими вправами, створювали позитивний супровід стосунків із учителем і однолітками. Робота організовувалась так, щоб задоволення не було формальним, співчуття не стало набридливим і не акцентувало увагу дитини на невдачі, а забезпечувало сприятливий емоційний фон для подолання труднощів. Нагромадження позитивного емоційного досвіду стало основою для розвитку мотивів учіння. Емоційні переживання, фіксуючись на засвоєнні знань, перетворили цей процес на значущий для дитини. Інакше кажучи, мета вправи перетворювалася в спонукальний мотив її виконання, що сприяло розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів.

Як показав експеримент, цілеспрямоване і систематичне використання на уроках мови творчих вправ забезпечує розвиток творчої діяльності молодших школярів, навчає їх активно і нестандартно мислити, прищеплює інтерес до основ науки про мову, формує прагнення і вміння постійно вдосконалювати свою мовну й мовленнєву культуру, робить процес навчання необтяжливим і радісним.

Отже, у дисертації вперше розроблено, апробовано, запроваджено в навчальний процес систему творчих вправ, спрямованих на розвиток мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів; уточнено класифікацію творчих вправ з рідної мови для початкової ланки освіти; з'ясовано лінгвістичні, психолого-педагогічні і методичні засади роботи над творчими вправами; одержала подальший розвиток методика роботи над творчими вправами як дієвого чинника формування високого рівня мотивації до вивчення рідної мови в учнів початкових класів.

Практична значущість дослідження полягає в розробці, експериментальній перевірці, запровадженні в процес вивчення рідної мови методики роботи над системою творчих вправ, що дає змогу підвищити мотивацію учіння, успішно вести навчальну діяльність на всіх її етапах, об'єднувати мовленнєву, мовну, соціокультурну змістові лінії з діяльнісною,

що забезпечує практичні уміння й навички, передбачені програмою з мови та мовлення для початкової школи. Сформульовані в дисертації положення, методичні рекомендації, висновки можуть бути використані вчителями початкових класів у роботі над творчими вправами на уроках української мови і вчителями-словесниками для забезпечення наступності у цьому процесі, а також для створення й удосконалення вченими-методистами підручників і навчально-методичних посібників.

Проведене педагогічне дослідження не претендує на вичерпне розв'язання багатопланової проблеми розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в доцільності створення для молодших школярів системи творчої літературної діяльності на основі запропонованих вправ; використання їх у позакласній роботі з обдарованими дітьми; продовження цієї роботи у середній ланці освіти, що матиме не лише теоретичне, а й практичне значення на сучасному етапі розбудови національної школи.

Література:

1. Голобородько Є.П., Малихіна О.В. Основні психологічні теорії мотивації та їх значення сьогодні / Голобородько Є.П. Педагогічна онтософія: проблеми і перспективи: Науково-педагогічні праці: У 2 т. – Т.2: Методика викладання української мови. Загальна педагогіка. Педагогіка вищої школи. Педагогічна публіцистика. – Херсон, ВАТ ХМД, 2007. – С.215-223.

2. Полєвікова О. Система творчих вправ як засіб розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів: Дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Держ . ун-т – Херсон. 2004. - 248 с.